

İSLAM TƏSƏVVÜRÜNDƏ ƏXLAQ ANLAYIŞI

Yeganə MİRZƏYEVA,

BDU, İslamşünaslıq Elmi Tədqiqat
Mərkəzinin aparıcı elmi işçisi, fil.ü.f.d.,
yeganemirzeyeva72@gmail.com

AÇAR SÖZLƏR: *İslam, əxlaq, nizam, ədəb.*

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: *Ислам, мораль, порядок, приличие.*

KEYWORDS: *Islam, moral, order, etiquette.*

Xaliq Allah insanı ən gözəl əxlaq üzrə xəlq etmişdir. Əxlaq Xaliqin xəlq etdiyi xilqətdir. Allah Rəsulu (s) həsən (həsənət, gözəllik, hüseyin, əhsən) əxlaqı tərifləmiş, ali əxlaqa rəğbətləndirmiş və buna şövq (təşviq) etmişdir. İslam peyğəmbərinin “Mən ibadəti öyrətmək üçün göndərildim” tövsiyəsinə heç bir mənbədə rast gəlmirik, lakin “Mən ən gözəl əxlaqı tamamlamaq üçün göndərildim”, – dediyi mənbələrdə sabitdir. Allah Rəsulunun təşviqindən aydın olur ki, İslam gözəl əxlaqdır!

- Gözəl xasiyyət dinin yarısıdır.
- Möminlərin ən kamalı əxlaqı ən gözəl olandır.
- Əxlaqı ən gözəl olan insanların ən xeyirlisidir.

Beləliklə, əxlaq Xaliqin nizam sistemidir, hər şeyi bir nizama uyğun xəlq etmişdir. Əxlaqın nizamı da intizamdır. Günəşin, Ayın vahid bir intizamı mövcuddur. Yarandığı andan təslimiyyəti təyin olunmuş məhvərdən ayrılmamaq, sabit nizama tabe olmaq Günəşin əxlaqıdır. Təslimiyyət əxlaqı Günəşi, Ayı, Yeri, səmaları faydalı edir. Var olan hər bir şeyin faydalılıq nisbəti intizama riayət etməsi ilə əldə olunur. İnsan da mütləq bir missiya üçün yaradılmışdır. Makrokosmosda mikrokosmos olan insan onun üçün təyin olunmuş istiqamətdə hərəkət edərsə, ilahi nizama tabe olacaq. İlahi nizama tabe olmaq insandan intizama - nizam qaydalarına tabe olmağı tələb edir. Nizam qaydalarına tabe olan faydalılıq nisbəti ilə məqsədə doğru irəliləyir. Daha intizamlı olan daha çox faydalıdır, daha çox faydalı olan öz mikro dünyasından makro dünyasına keçid edir. Xaliqin xəlq etdiyi xilqət müstəvisində hərəkət edən, fəaliyyət göstərən insan zaman, məkan keçidlərində günəş nisbətlili olur. Faydalılıq prinsipini idrak edərək makro dünyaya keçid edən insan digər insanların qəlblərində sevgi yuvası qurur. Qəblərdə sevgi yuvasına sahib olan insan günəşin sübh aydınlığı kimi insanların qəlblərində, həyatlarında aydınlıq qarçısı - qəndil misalı olur. Beləliklə, Nur Allahın qanunlarına, sabit nizamına təslim olan insan qəblərə nur olur. Rəhim Allahın mərhəmət nizamına tabe olan həm insanların mərhəmət qapılarını döymüş olur, həm də özü mərhəmət qaynağına çevrilir. Əfuvv Allahın təsbit etdiyi əxlaq nizamına tabe olan insan qəlbi sıxan, qatılaşıran düşüncələrdən xilas olaraq işıq mənbəyi olan mələklərlə yarışa qoşulur. Beləliklə, varlıq və hadisələrin ilahi hikmət və yaradılış düzəninə tabe olmaq kimi məqsədə xidməti onların nizamıdır.

Aləm mənasını verən kosmos bir sistemdir, nizamdır. İnsanlıq aləminin də yüksəliş müstəvisində hərəkət edə bilməsi üçün Yaradanın insan fitrətinə kodlaşdırdığı nizama, düzənə, qanunauyğunluğa tabe olmaq tövsiyə edilir. Yaxşılıq etmək əxlaq qanunlarının ən ümdəsidir. Xalığın yaratdığı xilqət nizamına tabe olmaq insandan iradə tələb edir. İradə insanın öz seçimi ilə özünə təyin etdiyi qanunlarına tabe olmaq gücüdür. Əgər bu iradə insanı ilahi nizama, intizama uyğun çərçivədə hərəkətə yönəldirsə, bu, təqvadır. Təqva qüvvətdir. “Olmazlar”a “olmaz”, “olarlar”a “olar” deyə bilmək qüvvətidir. Xalığın xəlv etdiyi xilqət nizamına, intizama təslim olmağın adı islamdır. İslam Salam Xalığa istiqamətlənmiş yoldur. Xalığın salam yoluna, salama apararı, salama yönəldən, salama çatdırarı, nizama təslim olan insan “müsəlman” statusu qazanır. Nizama, qanunauyğunluğa təslim olan müsəlman əxlaqı doğru istiqamətə ilk addımdır. İnsanlığın və külli-aləmin mürəbbiyəsi, yönləndirəni, idarə edəni, məliki olan Rəbbə təslim olmaq insanı növbəti ədəb-əxlaq müstəvisinə qaldırır. Mömin olmaq bütün sistemi var edən Xalıqdən əmin olmaqdır. Nizama təslim olan qanunların aliliyindən əmin olacaq. Əlbəttə, əxlaq intizamı sistemindən əmin olan muhsinə çevrilir, yəni gözəllik müstəvisinə varmış olur. Muhsin Allaha və onun ilahi hikmətinə heyran olan həsənatlar - gözəl əməllər carçısı olmaqla ətrafına da gözəllik yayacaq.

İnsanlığı salama, əminliyə, gözəlliyə dəvət edərək, yaradılış missiyasına xidmət edərək ali həqiqətə şahid etdirən İslam sosial müəssisədir. Bu məqsədlə onun ana kitabı “Bizi doğru yola yönəlt” - missiyasını təlqin edir, öyrədir. Haqqı bəyan edən, Furqan olaraq doğru və yanlış izah edən, kitabın anası hesab olunan, açar mənasını verən, eyni zamanda fəaliyyətin başlanğıcı olan, duanın mahiyyətinə işıq salan “Fatihə” surəsi sosial düşüncə və əxlaq təlimidir. Sosial düşüncənin, həyatın anlamı olan “biz” təfəkkürünü formalaşdırarı İslam dinində əxlaq kriteriyaları sosial məzmunudur. “Xeyir işlərdə yarışın” ayələrinin sayı çoxdur (“Muminun”, 57, 61; “Maidə”, 48; “Bəqərə”, 148; “Fatir”, 32; “Hədid”, 21). İlahi nizam qanunauyğunluğunda bütün kainat sistemi cəm halında öz mövcudiyyətini sübut edir. İlahi nizama xidmət edən əxlaq cəmiyyət halında yaşandıqca formalaşır, inkişaf edir. Əxlaq mənəviyyət, ruh halının bütövlüyünü təmin edən qanunlar sistemidir. Hər cəmiyyətin, millətin sahib olduğu fərdi mənəvi dəyərlər sistemi mövcuddur. Hər ailə, birlik, təşkilat, müəssisə yaxşı-pis, doğru-yanlış əxlaq anlayışlarına sahibdir. Heyvanlar aləminin də təsbit edilmiş əxlaq dəyərləri, məsuliyyəti, vəzifələri mövcuddur. Hörümçək ailəsi əxlaq qanunları, bal arısı ailəsi mənəvi dəyər və məsuliyyəti ilə fərqlənir. Heyvan icmaları də ümumi, ictimai qanunlara tabe olur. Bu qanunlar da onların əxlaq dəyərlərini təşkil edir. Əxlaq cəmiyyətlərinin təkamülü, mütəşəkkilliyi üçün aydınlanma istiqamətində yeganə həqiqi gücdür. “Bizi doğru yola yönəlt” - əxlaqı idrak edən insan makro kainatın ümumi axarına düşməklə kifayətlənmir, özü yeni axarlar müstəvisinə yol açır.

Həzrət Məhəmməd (s) cəmiyyətdə ilahi əxlaq dəyərlərinə təslim olaraq yeni-yeni gözəlliklər cığırı açdı. Hər insanı kainatın zərrəsi qəbul etsək, Allah Rəsulu (s) mikro kosmosları makro kosmik fəzaya qaldırmağa müvəffəq oldu deyə bilərik. İlahi əxlaq nizamına təslim olan insan Allahın hüdudlarını qorumuş olur. Allahın insan üçün təyin etdiyi əxlaq

hüdüdları insanı bəşər halından qaldırıb məlakut aləminə xas olan ali həqiqətə çatdırır, intisab edir. “Hər cəmiyyət, toplum, birlik öz məqsəd və amalına müvafiq əxlaqi dəyərlərə sahibdir”, - deyə qeyd etmişdik. Şərq ölkələrinin əxlaqi təməli və mənəvi güc qaynağı İslam dini və mədəniyyəti olmuşdur. İlahi intizam cəmiyyətin vahid bədən kimi fəaliyyəti üçün qarşılıqlı müştərək ünsiyyət, empatiya, altruizm, filantropiya, fədakarlıq, paylaşmaq, mərhəmət, şəfqət kimi əxlaqi dəyərlər tələb edir. “Ali-İmran” surəsinin 19-cu ayəsində **“Allah yanında (haqq olan) din, əlbəttə, İslamdır”**, - deyə bildirilir. İslam dini təslimiyyət rəmzidir. Günəşin, Ayın, bütün yaradılanların, hətta kölgələrin də Allaha təslim olması onların salam, sülh, barış, anlayış, qarşılıqlı faydalılıq sərhədlərində var olmalarını təmin edir. **“(Ey insan!) Məgər göylərdə və yerdə olanların (bütün canlıların), Günəşin, Ayın və ulduzların, dağların, ağacların və heyvanların, insanların bir çoxunun (möminlərin) Allaha səcdə etdiyini görmürsənmi? Bir çoxuna da (kafirlərə də) əzab vacib olmuşdur. Allahın alçaltdığı kimsəni heç kəs yüksəldə (səadətə qovuşdura) bilməz. Həqiqətən, Allah dilədiyini edər!”** [1, “Həcc”, 18].

Hər çiçək, hər gül, hər zərrə, hər planet İslam əxlaq intizamı hüdüdlarına təslim olmaqla, İslam yoluna tabe olmaqla müsəlman adını daşıyır. Ətri, rəngi, sahib olduğu hər zərrəsi ilə üzərinə yüklənən missiyanı yerinə yetirən hər çiçək “müsəlman”dır.

Allahın seçdiyi və insanlıq adına təyin etdiyi təkamülə uyğun, insan fitrətinə cavab verən, məntiqə əsaslanan, elmə münasib yol İslam dinidir. Mənasız inanclardan, adət-ənənələrdən, boş söz yığınınından uzaq, əmələ və fəaliyyətə dayanan İslam öz bünövrəsini sosial, mənəvi, əxlaqi dəyərlər üzərində inşa edir. İnsanın və ya insanlığın fitrəti olan bu din və onun təməli olan ilahi əxlaqi prinsiplər insanı ruhu və cismi, bu günü və sabahı, duyğuları və maraqları ilə birlikdə bütöv şəkildə qəbul edir. İnsanın nəfsi və ruhunu, qəlbi və dünyasını tətmin etməklə, heç bir ehtiyacını qarşılıqsız buraxmır. İnsanı yönləndirməyə can atan, pisliyi əmr edən nəfsdən arındıraraq durulmuş, saflaşmış nəfsə sahib olmaq yollarını öyrədir. Həyat təlimi olan İslam əxlaqi dəyərləri insanı anarxiyadan qoruyur, depressiya, ümitsizlik kimi dağıdıcı mənəvi sıxıntılardan xilas edir. Ümid motivasiya gücü olaraq insanlığa şərəf olan əminlik kimi dəyərləndirilir. Belə ki, ümid insanın motivasiya gücüdür, əminlik duyğusu isə əşrəf insanın şərəfidir. Beləliklə, ümid insana şərəf qatan əminlikdir. Yaradan yaratdığını bilməzmi? Psixoloji, pedaqoji əsaslarla zəngin olan İslam dini insanı tanıyır, bilir, onun mənəvi ehtiyaclarını qarşılamaq yollarını insanın özünə təlim edir.

Quran məntiqinə əsaslanan islami əxlaq dəyərləri insan nəslinin salam, rifah halında olmağına diqqət çəkən tövsiyələrdən əlavə, insanlığı aydınlığa, salama dəvət edən elçilərin dualarını ibrət göstərməkdədir. **“(İbrahim və İsmail dedilər:) “Ey Rəbbimiz! Bizim hər ikimizi Sənə itaətkar (müsəlman), nəslimizdən yetişənləri Sənə təslim olan ümmət (müsəlman) et, bizə (həcc) əməllərimizi (ibadət qaydalarımızı) göstər, tövbəmizi qəbul et! Həqiqətən, Sən tövbələri qəbul edənsən, mərhəmətlisən!”** [1, “Bəqərə”, 128]. Elçilərin “nəslindən gələnləri” üçün etdiyi dualar cəmiyyətin təməl daşı olan ailə institutunun İslam dinində önəmli mövqeyindən xəbər verir. İslamın mənəvi, maddi və fiziki sağlam fərd və cəmiyyət üçün təqdim etdiyi qanunlar məcmusu insanlığa xidmət etməklə yanaşı, batini nur və irfani cəmiyyətə yol

göstərir. İnsanı özü üzərində çalışmağa, düşünməyə, mənəvi arınmağa yönləndirən İslam əxlaqi dəyərləri ali həqiqətə işıq salır. İnsanın başqalarına xidmət etməklə insani şəfqəti ifadə etməyə və Allahı xatırlamağa mənəvi ehtiyacı vardır. Xalis niyyətlə insanlığa xidmət sosial ibadət şəklidir. Fərdlər arasında sağlam ünsiyyət insanın əsas qayəsidir. Sosial ibadət şəklinin əsas qayəsi həm də ünsiyyət üçün yaranan insanın Allah, təbiət və insanla doğru istiqamətdə ünsiyyəti öyrətməsidir. Sosial varlıq olan insan öz üzərində işləyərək, mənəvi dəyişimlərlə davamlı yenilənərək, başqalarında da mərhəmət, şəfqət duyğularını oyandıraraq, qəlblərə xitab edərək ilahi razılığa nail ola, razılıq diyarı, razılıq yurdu, razılıq yoluna müvəffəq ola bilər. Gözəlliyi yaşayan, əlbəttə, gözəlliyə dəvət və təşviq etmədən, gözəlliyi sevdirmədən var ola bilməz. “Əxlaqi perspektivdən baxıldığında bir insanın yaxşı olmasının və ya bir davranışın əxlaqi hesab edilməsinin mərhəmət şərtinə bağlı olduğunu deyə bilərik [2, s.93].

Əxlaqlı olmağın ən təməl prinsipinin yaxşı olmaq və hər kəs üçün yaxşılıq diləmək olduğu düşünülürsə, mərhəmətli insanların zehmində yer alan «bütün canlılar acılardan uzaq olsunlar» duasını əxlaqiliyin bir göstəricisi olaraq qəbul etmək olar. Beləki, əxlaq heç kimin bir-birinə zərər vermədiyi, hər kəsin mümkün olduğu qədər bir-birinə yardım etdiyi bir münasibət formasını ifadə edir. Daha fərqli bir ifadə ilə desək, əxlaq incitməməklə başlayıb, incinməməklə yüksələn bir yolçuluq halıdır [3, s.29].

Tarix və mədəniyyətimizə nəzər salsaq, milli adət-ənənələrimizdə, sənətkarlıq və incəsənətimizdə, duyğu və düşüncələrimizdə, ədəbiyyatımızda İslam əxlaqi dəyərlərinin izinə, təsirinə şahid olarıq. Milli ayrı-seçkilik etmədən, bir bayraq altında neçə-neçə xalqların birləşməsi, bir dövlət qanunları çərçivəsində fərqli din mənsublarının birgə yaşaması İslam dininin tolerantlıq, multikulturalıq, vəhdət dəyərlərinin təcəllisidir. Qurandan iqtibas etdiyimiz **“Ey insanlar! Biz sizi bir kişi və bir qadımdan (Adəm və Həvvadan) yaratdıq. Sonra bir-birinizi tanıyasınız (kimliyinizi biləsiniz) deyə, sizi xalqlara və qəbilələrə ayırdıq”** [1, “Hucurat”, 13] ayəsi tolerant, multikultural, əxlaqi dəyərlərin bariz nümunəsidir.

Sosial varlıq olan insan geniş miqyasda əxlaqi dəyərlərin gözəlliyinə təşviq edə və islami əxlaqın sarsılmaz qala olduğunu nümayiş etdirə bilmək üçün ətrafına, səsini çatdırma biləcəyi hər kəsə ibrət, nümunə olmağa müvəffəq olmalıdır.

Hər kəs yalnız mənsub olduğu cəmiyyətin fərdləri arasında deyil, bütün cəmiyyətlər arasında ülfət bağı ola bilmək üçün diri Quran olmağa niyyətlənməlidir. Belə ki, əsrlərdir “ən gözəl əxlaq üçün nümunə göndərilən” elçi öz qüvvəsinə, təsir gücünə Quranı həyatına inikas etdirməklə müvəffəq olmuşdur. Onun “əxlaqi Quran əxlaqi idi”, “o, iki ayaqlı Quran idi”. İnsanlara ibrət, nümunə üçün təlimatlandırılan Məhəmməd (s) örnək liderdir. Sosial və ya ictimai təfəkkürün bariz nümunəsi olan Allah elçiləri, risaləti yayanlar yalnız əxlaqları, üstün, ali mənəvi dəyərləri ilə cəmiyyətlərdə öz sözlərini deyə bilmiş, Quran məntiqinin “biz” fəlsəfəsinə, ali hikmətə vaqe olmuşlar.

Namaz üçün deyil, əxlaq üçün nümunə göndərilən Məhəmməd (s) millətləri, dövlətləri vahid bir ideya, bayraq altında birləşdirməyə nail olmuşdur. Gənc yaşlarından əminlik statusu qazanan bir insan, əlbəttə, cəmiyyətdə söz sahibi olmağa müvəffəq olacaq. O, əminlik statusu

qazana bilmək üçün özünü ehtiyac sahiblərinə xidmətə, faydalı olmağa fəda etmiş, bununla da, başqalarına adanmış ömrün ən məqbul olduğunu təsdiq etmişdir. İnsanlıq fədaisi rəsullar mərifətə, həqiqətə vaqe olaraq, xidmətə sərf olunan ömrün insanı həqiqi səadət diyarının sakininə çevirəcəyini bildirmişlər. Təsdiq edə bilmək üçün insandan siddiqlik, yəni doğruluq tələb olunur. Siddiq, sadıq, sədaqətli olmaq insanın özünü insan olaraq təsdiq etməsidir. “Yunus” surəsində “qədəmə sidqin” – “doğruluq məqamı” məfhumundan bəhs edilir. Əminlik məqamına çatan insanlara müjdə kimi ən ali mərtəbədə - “doğruluq məqamı”nda olduğundan xəbər verilir. Sədaqətli və doğru-düzgün insanlar həqiqət, haqq, ali əxlaq dəyərləri anlayışında olanlara, yəni müttəqilərə imam olacaq. Əlbəttə, müttəqilərə imam olanların həyatları başqalarına nümunədir. Hər hansı ali əxlaqi təsəvvürə sahib insanın həyatı, addımları ətrafındakıların, özündən sonra gələnlərin həyat, yaşam kitabları üçün müqəddimədir: **“İçərilərindən bir adama: “İnsanları (Allahın əzabı ilə) qorxut, iman gətirənləri (yaxşı əməllərinə görə) Rəbbi yanında gözəl mükafat gözlədiyi ilə müjdələ!” – deyə vəhy etməyimiz xalqa təəccüblü gəldimi ki, kafirlər: “Bu, həqiqətən, açıq-aşkar bir sehrbazdır!” dedilər”** [1, “Yunus”, 2].

Vəfahlıq, mərhəmətlilik və yardımsevərlik, şəfqətlilik və həlimlik, cəsurluq və şücaət, adillik və anlayışlılıq, fədakarlıq və səbatlıq kimi ali keyfiyyətləri bilən, tanıyan, yaşayan insan başqa cür var ola bilməz. Gözəl ətiqləri qoxlayan, əlbəttə, ətiqlər arasında fərqi duyacaq, daha gözəlinə can atacaq. Ən gözəl, diri rənglərə valeh olan boğanaq rənglərdən xoşbəxt ola biləmi? Ətiqlər, rənglər üstün, ali zövq tələb etdiyi kimi, ən gözəl altruistik, filantropik, empatik həyat da ali zövq tələb edir. Hər çiçəyin ətri olduğu kimi, hər əxlaqi dəyərin də özünəməxsus tanıtımı mövcuddur. Libas seçimi edə bilən insan, libasların ən dəyərlisi, mənəvi libas olan təqvanı seçəcək. Libas örtüdür, daxili dünyanın xarici təzahürüdür. İlahi nəfəsdən pay alan insan fitrətindəki ilahi ruha sadıq çıxma bilmək üçün kim olduğunu dərk etməlidir. Özünü araşdıran, Nurdan yaranıb Nura dönəcəyindən əmin olan, bu şüurda olan ağıl sahibi Yaradana yaraşmayan xislətdən uzaq durmaq üçün öz üzərində ciddi çalışacaq.

Həqiqəti kəşf edən yalan, zülm, riya, eqo, xəsislik, təkəbbür, özünü bəyənmək, aldatmaq, hiylə, intiqam, inad, rüşvət, yaltaqlıq, qısqançlıq və bu kimi iblisanə xislətdən uzaqlaşır, o, qeyri-etik normativləri özünə rəzillik bilməyən insanlardan uzaqdır. Həqiqəti kəşf edən özünü və Rəbbini bilir. Məqsədi və məramı özünə aydındır. Önümüze çıxan gözəlliyi, gözəl ətri bütün sevdiklərinə çatdırmaq, ondan danışmaq, o ətri vəsf etmək insanın fitrətidir. Sevdini sevdirmək insanın mənəvi ehtiyacıdır. İslam əxlaqına sahib olan insan hər kəsi sevməyi öyrənir - kinsiz, nifrətsiz. Allahın əxlaq hüduqlarını qorumağı özünə mənəvi borc, dəyər hesab edir. Bu səbəbdən, Furqan risalətlə tanış olan Bəyan Kitabı bəyan etmədən yaşaya bilmir. Zikr Kitabı ömür kitabının ana kitabı olur. Zikri öyrənir, zikrlə yaşayır, zikrə təşviq edir.

Bu əxlaq kriteriyasına sahiblənenlər artıq kənar əxlaq prinsiplərini həzm edə bilməz. Yaradanın insan fitrətinə yüklədiyi İslam əxlaqi dəyərləri insanlığın fitrəti, mahiyyətidir. Salam yolunun “biz” məfhumu zədələnsə belə, zaman-zaman vəhdət, tolerantlıq adına fədakar insanlar doğulur və ali missiyaya xidmət edirlər. Gül ətrinə kodlanmış Adəm övladı zaman-zaman özünə qayıdır, millətlər arasında sülhü bərqərar etmək uğrunda insanlığa səslənir və qurbanlar verərək

doğma əxlaqi dəyərlərinə can atır. Quran məntiqindən ayrılan, ilahi aynadan görə bilməyən insan təqlid edərək sürü psixologiyası ilə zəhərlənəcək. Anlamadan, düşünmədən, araşdırmadan, mübahisə etmədən fitrətinə tərs düşən kor-koranə iblisə baxış bucağına müvafiq ehtirasla libasını soyunacaq. Yaradanın insandan tələb etdiyi “oxu, düşün, araşdır, tədqiq et, xatırla” kimi ali missiyasının ilk mərhələsində bədrəyəcək.

İnsan xatırlasaydı, bölünməzdi. Bölünüb yönləndirilməzdi: **“Allahdan qorxanlara Şeytandan bir vəsvəsə (zərər) toxunduğu zaman onlar (Allahın əzabını, lütfünü və mərhəmətini) xatırlayıb düşünərlər və dərhal (gözləri açılıb) görən olarlar”** [1, “Əraf”, 201].

Kərim Kitab neqativ düşüncələrin insana təsir gücünün uzaqlaşması üçün təfəkkür edərək xatırlamağı tövsiyə edir. Həqiqi missiyasını xatırlayan insan öz daxili dünyasını bölünməkdən xilas etməklə yanaşı, cəmiyyəti də, insanlığı da bölünməkdən xilas edə bilər. Özünə yardım edən, əlbəttə, hər kəsə yardım edə bilər.

Allah insanı “biz” təfəkkürünə dəvət edirsə, İblis “mən” - eqo baxışına dəvət edir. Əxlaq nədir? Xalığın xəlf etdiyi xilqət, öz ruhundan üfürdüyü, ağıl, şüur, idrak, iradə bəxş edilən insanın dirənişi, yetişməsi, kamilləşməsi, ayırd edə bilməsi. İslam əxlaqının təməli vicdan, mərifətdir. Vicdan ilahi səs, çağırış, oyanış, mərifət isə bilmək, oxumaq, araşdırmaq, öyrənməkdir. İslam əxlaqı sərt və ruhsuz deyil. Hər fəaliyyətin başı niyyətdir - saf, səmimi niyyət. Hansı alim, hansı yolu göstərsə belə, “qəlbinə bax, vicdanını dinlə”, - deyə nəsihət verəcək. “Mən müsəlmanam” deyən əxlaq sahibinin mənfəət, təmənnə kimi məqsədi yoxdur. “Mənə müsəlman olmaq əmr edilmişdir” [1, “Fussilət”, 33; 1, “Zumər”, 12; 1, “Ənam”, 14] təfəkküründəki əxlaq sahibi “bu, mənim vəzifəmdir” – “Allahın razılığından başqa, ilahi nizamın bərpasından, insan ola bilməkdən başqa mənfəətim yoxdur”, - deyə düşünəcək və məsul olacaq.

Beləliklə, İslam dini əxlaqın özüdür. Əxlaq sahibi mömin yalnız yaşadıkları, əməlləri və fəaliyyəti ilə deyil, edə bilib etmədiyi ilə haqq-hesab olunacağından əmindir, “ölüm özü dirilişdir” həqiqətini kəşf etmişdir. Allaha sadıq olan siddiq insanın həyatının fəlsəfəsi yaxşılıqdır. Muhsin olmağa can atan İslam əxlaqının sahibi bilir ki, salam əxlaqı fitrətinə kodlanmış bir toxumdursa, bağban kimi səbirli və sevgi dolu olmalıdır. Öz üzərində daim çalışan insan bir valideyn kimi, müəllim kimi insanlığı sevən insanlar yetişdirməklə mükəlləfdir. Təbiətə nəzər salsaq, ən çətin tərbiyə olunan insan övladıdır, bunun üçün ciddi zəhmət tələb olunur. Rəhmət yalnız zəhmətlə əldə edilir. **“...Ey Rəbbimiz! Sənin rəhmin və elmin hər şeyi ehtiva etmişdir...”** ayəsinə [1, “Ğafir”, 7] uyğun olaraq bu dünyada ilahi rəhməti idrak edən insan, əlbəttə, səbir və şükürlə silahlanaraq, rəhmət üçün zəhmətə qatlaşmalıdır. Mücadilə tələb edən ənənəvi təkamül yolu heç də asan deyildir. Buğdadan çörək hasil olunması qədər uzun, məşəqqətli, amma xoş məqsəddir. Döyülmək, yoğrulmaq, yanmaq səyahəti olmadan çörəyin ətri yayılmadığı kimi, həyat imtahanlarında budanmadan sözlərin və əməllərin də ətri olmaz.

Nəsəfinin görüşünə əsasən “insanı fikir böhranlarından qurtaran yeganə rəhbər gözəl əxlaqdır. Gözəl əxlaqlı olan bir kimsəyə nə dünyada, nə də axirətdə heç bir pislik üz verməz [4, s.229].

Yaxşını pisdən ayırmaq azdır, əməldə onun tətbiqi çətin və vacibdir. İslah edilməyən nəfs insanı haldan-hala sürükləyir. Özünü bilən qəlbini bilməlidir ki, onun tərbiyə metodlarını mənimsəyərək öz nəfsini, eqosunu tərbiyələndirsin, islah edə bilsin. Furqan Kitabımız nəfsimizin fərqudə olduqdan sonra insanın içindəki “mən”in “pisliyə çağırən” deyil, şahid kimi tərbiyə yollarını öyrədir, “mən daha üstünəm” deyil, “mən şahidəm” dedikdən sonra insan əxlaq məktəbinə daxil olur və imtahanlar üçün hazırlanır.

“İnsanlar (möminlər) yalnız: “İman gətirdik!” – demələrilə onlardan əl çəkilib imtahan olunmayacaqlarını sanırlar? (Xeyr, iman gətirmək şəhadət kəlməsini təkcə dillə demək deyildir. Biz onları yeri gəldikcə malları, övladları və canları ilə sınayacağıq ki, hansının həqiqi, hansının yalançı mömin olduğunu ayırd edib bilək!). Biz onlardan əvvəlkiləri (keçmiş ümmətləri) də imtahana çəkmişdik. Şübhəsiz ki, Allah düz danışanları da (həqiqi iman sahiblərini də), yalançıları da çox gözəl tanıyar! Yoxsa pis əməllər edənlər əzabımızdan sovuşa biləcəklərini güman edirlər? Onlar necə də pis mühakimə yürüdürlər! Hər kəs Allahla qarşılaşacağına (qiyamət günü dirilib Allahın hüsurunda duracağına) ümid edirsə, (ona hazırlaşsın və bilsin ki) Allahın (haqq-hesab üçün) müəyyən etdiyi vaxt mütləq gələcəkdir. Allah (hər şeyi) eşidəndir, biləndir!” [1, “Ənkəbut”, 2-5].

“Kim olduğumuzu xatırladığımızda pislik edə bilməyəcəyik. Çünki hər birimizin ruh olduğunu idrak edəcəyik” [5, s.229].

“Hansınızın əməlcə daha gözəl olduğunu sınamaq (bəlli etmək) üçün ölümü və həyatı yaradan Odur. O, yenilməz qüvvət sahibidir, (çox) bağışlayandır” [1, “Mülk”, 2].

İlahi əxlaqa, dəyərlərə necə nail olunur, ilk pillələri nələrdir? Bu, geniş, fərqli məqalənin mövzudur.

Son olaraq qeyd edək ki, dəyişkən olan qəlb Allahın insandakı mənzilidir. Qəlbə xatırlamal, Xəliqi anlamalı və yaradılış missiyamızı daim düşünməliyik. “Qəlbimizi xatırlamaq” “biz” olmaqdır. “Geri qalanların heç biri biz deyil.

Kitabın ana surəsi “Fatihə” həqiqətimizin açarıdır. Açarın dilləri “biz” olduğumuz zaman qıfılları açacaq. Bizim əxlaqımızın təməli “bizi doğru yola yönəlt” ehtiyacıdır. Yalnız saf qəlblə “biz yalnız Sənə ibadət edir və yalnız Səndən yardım istəyirik” deyərək Xəliqin xəlf etdiyi xilqəti ən mütəkamil dərəcəyə qaldıra bilərik. Bütün müvəffəqiyyət Allahdandır. Aləmlərin Rəbbinə həmd olsun.

“Biz” vahid ilahi sistemi idrak edə bilmək üçün faydalılıq hikmətini bilməli, anlamalı və yaşamalırıq. Başqalarının mənafeyini düşünməyən, sosial həyat tərzindən özünün “mən” dünyasına qarılan insan, əlbəttə, ilahi hikmətdən məhrumdur.

“İnsanlar (möminlər) yalnız: “İman gətirdik!” – demələrilə onlardan əl çəkilib imtahan olunmayacaqlarını sanırlar?..” [1, “Ənkəbut”, 2].

“Hansınızın əməlcə daha gözəl olduğunu sınamaq (bəlli etmək) üçün ölümü və həyatı yaradan Odur. O, yenilməz qüvvət sahibidir, (çox) bağışlayandır” [1, “Mülk”, 2].

“İmanı ən üstün olan kimdir?” - sualı Allah Rəsuluna verildikdə “Əxlaqı ən gözəl olan” -

deyə buyurmuşdu. Belə olan halda gözəl əxlaq, insanın gözəl və örnək davranışlarının ən yaxşısı və fəzilətlisidir” [6, s.330].

Beləliklə, Xalığın xəlq etdiyi xilqət ilahi nizamdır. İnsan da ətrafında şahid olduğu fiziki nizam qanunları kimi daxili və xarici nizamını qorumalıdır. Qəlbin eniş və yüksəlişləri nizamın bir hissəsidir. İnkişaf düzxətli bərabərsürətli hərəkətdə yüksəlişə qalxa bilməz. Adəm Cənnətdən endirilmədən Cənnəti qazana bilməzdi. İlahi nizam fəsillər keçidi ilə həyatı əhəmiyyət kəsb edir. Ali həqiqətə üz tutan insan kainatın bir parçası olaraq ilahi nizama təslim olacaq.

ƏDƏBİYYAT

1. Qurani-Kərim.
2. Cafer Sadıq Yaran. İslama görə ahlaki davranış və kıstasları. İslam ahlakı temel konular güncel yorumlar. Ankara: DİB Yayınları, 2015.
3. Zeynep Özcan. Merhamet Psikolojisi. Zihinsel imgeler işığında merhamet. İstanbul: Çamlıca yayınları, 2020.
4. Prof. Dr. Robert Frager. Kalp, nefis, ruh. Sufi kitab yayınları, 2018.
5. Prof. Dr. İbrahim Düzen. Aziz Neseftə görə Allah, kainat, insan. İstanbul: Furqan yayınları, 2000.
6. Abdulkerim Kuşeyri. Tasavvuf ilmine dair Kuşeyri risalesi. Hazırlayan: Süleyman Uludağ. Dergah yayınları, 2017.

Егана Мирзаева

**КОНЦЕПЦИЯ ПРАВСТВЕННОСТИ В ИСЛАМСКОМ
ВООБРАЖЕНИИ**

РЕЗЮМЕ

Создатель сотворил человека в самом прекраснейшем образе. Нравственность как, творение Всевышнего, это и есть порядок, дисциплина и организованность. Исламские моральные ценности, которые побуждают человека стремиться быть лучше, чем прежде, думать и очищаться, проливают свет на наивысшую истину. Оказывая помощь другим человек удовлетворяет свои духовные потребности такие как выразить сострадание ближнему, изменяясь к лучшему, а также приближаться к Создателю. Безвозмездная помощь человечеству - это форма социального служения. Человек, являющийся социальным существом, обращаясь к сердцам ближних может достичь довольства Создателя - борясь с собственными недостатками, постоянно дополняя свой духовный мир, пробуждая в других чувство сострадания и сопереживания.

Yegana Mirzayeva

ISLAMIC CONCEPT OF MORALITY

SUMMARY

The Creator created man in the most beautiful image. Morality as a creation of the Almighty is order, discipline and organization. Islamic moral values, which motivate a person to strive to be better than before, to think and purify themselves, shed light on the highest truth. By helping others, a person satisfies his spiritual needs, such as expressing compassion to his neighbor, and changing for the better, as well as arriving at Creator's destination. Gratuitous aid to humanity is a form of social service. A person who is a social being, turning to the hearts of his neighbors, can achieve the contentment of the Creator - fighting his own shortcomings, constantly supplementing his spiritual world, awakening in others a sense of compassion and empathy.